

LATVIJAS VALSTS PREZIDENTS

Valsts prezidenta Egila Levita lekcija “Demokrātijas attīstība Latvijā” Rīgas Stradiņa universitātē

Publicēts pirms vairāk nekā 5 gadiem

Publicēts: 28.02.2020.

Valsts prezidenta Egila Levita lekcijas video.

Dārgie akadēmiskie mācībspēki!

Dārgie studenti!

Kolēģi un draugi!

Man ir gods šodien būt Rīgas Stradiņa universitātē – vienā no labākajām Latvijas universitātēm, kas daudzos rādītājos ir priekšgalā. Taču šodien es runāšu nevis par augstskolu problēmām, bet par to, kas skar mūs visus – par dažiem demokrātijas jautājumiem, kas ne tikai Latvijā, bet pasaulē ir kļuvuši problemātiski.

Mēs esam demokrātiskās pasaules sastāvdaļa, un mums ir jādomā par savu attīstību, un, ja mēs domājam par sevi, tad mums jādomā arī par demokrātiju vispār. Demokrātija ir īpaša un vēsturiski, ģeogrāfiski un laika ziņā samērā specifiska valsts iekārta.

Mēs vēsturē redzam, ka tā ir bijusi tikai vienā zināmā pasaules daļā un arī samērā īsu laiku, kamēr lielākā pasaules daļā un ilgāku laiku ir pastāvējuši citi valsts iekārtas modeļi – autoritārs, totalitārs un citi starpmodeļi. Salīdzinot demokrātija ir tomēr, jāsaka, samērā reta parādība, un tā tas ir arī mūsdienās, jo pēc dažādiem rādītājiem mēs varam teikt, ka demokrātijā šodien dzīvo aptuveni 35 % cilvēku, un no tiem ļoti liela daļa dzīvo lielākajā pasaules demokrātijā – Indijā. Tikpat daudz – visās pārējās demokrātiskās valstīs, bet divreiz vairāk – nedemokrātiskās valstīs ar dažādiem modeļiem.

Lai demokrātija funkcionētu, tā prasa no individa daudz vairāk nekā jebkura cita valsts iekārta. Tas ir jāapzinās, un nav viegli to īstenot, tāpēc dzīvot demokrātijā ir grūtāk nekā dzīvot citās valsts iekārtās. Kādēļ tas ir grūtāk? Demokrātija prasa no cilvēka īpašu rīcības modeli, kā cilvēkam ir jāizturas. Demokrātijā ir jāizturas citādi nekā citās valsts iekārtās. To, kā demokrātijā cilvēkam ir jāizturas – kāds ir izturēšanās modelis, kāds ir domāšanas modelis –, sauc par pilsonisko modeli. Tātad demokrātija balstās uz to, ka vairums iedzīvotāju, vismaz vairākums, izturas tā, kā to pieprasa pilsoniskais rīcības modelis. Tas savukārt ir skaidri aprakstīts – pilsoņi paši piedalās savu lietu kārtošā. Tā ir interese un arī atbildība par publiskajām lietām.

Tas, protams, prasa no cilvēka vairāk nekā tikai rūpēties un domāt, ko dara katrs cilvēks pasaulē, par sevi un saviem tuvākajiem. Mēs iepērkamies, ejam ēst, sportojam, strādājam, un tas attiecas uz visiem pasaules cilvēkiem, visiem 8 miljardiem. Bet demokrātijas pilsoņiem ir jādara vairāk – viņiem ir jāinteresējas arī par publiskajām lietām un viena daļa no sava laika, no savas enerģijas ir jāvelta publiskajām lietām. Ir noteikta kārtība, kā to var darīt un kā piedalīties lēmumu pieņemšanā.

Šis pilsoniskais modelis ir ne tikai līdzdalība, kas ir pilsoniskā rīcības modeļa redzamā daļa, bet tas ir automātiski saistīts arī ar atbildību. Latviešiem ir tāds teiciens – kādu gultu klāsi, tādā gulēsi. Tas attiecas uz pilsoņiem – kā tu pats lemsi, par ko balsosi vēlēšanās, to tu arī saņemsi pretī, un to mēs arī saņemam. Ja mēs vēlamies dusmoties, tad skatāties, kā tad mēs esam savu “gultu klājuši”, kā tad mēs esam balsojuši. Tā ir šī atbildības daļa pilsoniskajā izturēšanās modelī – kā mēs kā pilsoņi kopā pārvaldām valsti. Tātad pilsonis ir arī sava veida amats, pilsonis ir sava veida amatpersona. Šis statuss nav speciāli iegūts, un mēs nekārtojam eksāmenu, lai to iegūtu, šo “amatu” mēs iegūstam automātiski. Faktiski to varētu šajā ziņā salīdzināt ar monarhiju, kur tu statusu ieguvi tikai tāpēc, ka tu ar to jau piedzimi. Ja tu esi piedzimis demokrātijā, tad tu 18 gadu vecumā iegūsti šo pozīciju automātiski, jo tu esi piedzimis šajā valsts pārvaldes modelī, kas prasa līdzdalību un atbildību.

Šī līdzdalība un atbildība nav viegla, tā ir samērā grūta. Hanna Ārente ir aprakstījusi savos darbos “totalitārisma vilinājumu”. Totalitārisma vilinājums nozīmē to, ka, pakļaujoties totalitārā iekārtā valsts varai, tev nav jādomā līdzi, un līdzi ar to tu neesi atbildīgs. Nest atbildību ir arī psiholoģiski grūti – tev ir jāizšķiras starp A un B vai desmit dažādiem risinājumiem, un mēs jau nezinām, kas ir tas labākais.

Demokrātiski nenobriedušā sabiedrībā, kur ir daudz nenobriedušu pilsoņu, kuri nav pietiekoši dziļi izpratuši, ka demokrātijā pilsonis ir amats līdzīgi kā valsts ierēdnis vai Valsts prezidents, tas prasa piepūli, sasprindzinājumu, no kā tevi atbrīvo totalitārā iekārta.

Interesanti arī, kas atklājās Nirnbergas procesos; nacistiskie vadoņi teica: “Mēs jau neesam atbildīgi, atbildīgs ir viens vadonis, un 80 miljoni nav atbildīgi.” To mēs, protams, nevaram akceptēt. Vienkāršākā veidā demokrātiskās valstīs nereti mēs redzam, ka cilvēki saka: “Atbildīga ir valsts,” bet neredz savu atbildību. Līdz ar to, es teiktu, tas ir jautājums par to, cik stiprs ir šis demokrātiskās izturēšanās modelis sabiedrībā.

Mēs varētu par to diskutēt, vai demokrātijas modelis visstiprākais bija 2000. gadu sākumā. Mēs redzam, ka visā demokrātiskajā pasaulē ir zināmas plaisas un krīzes pazīmes, kas attiecas tieši uz šo demokrātijas izturēšanās modeli, un mēs to redzam arī Latvijā. Tikai jāpiemin, ka Latvijā atšķirībā no citām demokrātijām šis modelis nekad nav bijis stiprāks kā šodien, bet tas tomēr vēl nav pietiekami stiprs.

Ir zināmas pazīmes – populisma u. c. samērā jaunas pazīmes, kas pirms 20 gadiem noteikti nebija tik stipri redzamas. Demokrātija atrodas zināmā apdraudētības situācijā, un šī apdraudētība ir pieaugusi gan Latvijā, gan visā demokrātiskajā pasaulē. Tas ir konstatējums, no kā izdarīt attiecīgos secinājumus.

Kādēļ šī apdraudētība ir pieaugusi? Vācijas kanclers Adenauers 1950. gadu sākumā teica, ka demokrātija visu laiku ir apdraudēta. Mēs varam jautāt, cik stipri. Kādi ir tie laika posmi, kad demokrātija ir stiprāka un kad tā ir apdraudētāka?

Es runāšu tagad par demokrātisko pasauli kopumā, nevis specifiski par Latviju. Es domāju, ka tur ir vairāki iemesli, un ir grūti atrast vienu attiecīgu risinājumu. Tas ir kompleksitātes pieaugums. Demokrātijas sākumposmā jautājumi, kas bija publiski risināmi, bija samērā vienkārši. Tu varēji izšķirties starp A un B, un tu varēji saprast, kas notiks, ja tu izšķirsies par vienu vai otru. Starplaikā sabiedrības kompleksitāte līdz ar tehnoloģiju attīstību, globalizāciju, mobilitāti ir kļuvusi sarežģītāka nekā pirms 20 vai 100 gadiem. Pirms 100 gadiem Latvija sāka savu ceļu, sanāca Satversmes sapulce, mēs varam teikt, ka demokrātija jau darbojās kopš valsts dibināšanas. Tie jautājumi bija strukturāli un samērā vienkārši no mūsdienu viedokļa.

Vienlaikus, lai pieņemtu kvalitatīvus lēmumus kompleksā situācijā, ir nepieciešama specializācija, daudz lielāka iedziļināšanās attiecīgajos jautājumos, un pilsonim, kuram ārpus miega paliek 18 stundas dienā, ir grūti visu jautājumu spektru pārredzēt. Bet tāpēc ir reprezentatīvā demokrātija, un tā ir neaizstājama, jo mums nav jālemj pašiem par pilnīgi visu, mēs deleģējam varu mūsu pārstāvjiem, politiķiem, un tie savukārt lielā mērā uzticas ministrijām, birokrātijai, speciālistiem, tehniķiem, kuri tad iedziļinās kādā jautājumā. Bet tam ir nepieciešama zināma uzticība.

Uzticība ir vēl viens centrāls jautājums demokrātijā. Uzticība ir sociāls kapitāls – mēs uzticamies savai valstij, mēs uzticamies tiem, kurus esam ievēlējuši, un tādā gadījumā mēs varam domāt, ka viņi to labāko lēmumu arī pieņems. Bet starplaikā ir radusies arī jauna situācija, virziens – neuzticība vai ekstrēma neuzticība. Šī neuzticība valstij ir visu demokrātisko valstu fenomēns, kas pēc socioloģiskajiem pētījumiem visur samazinās, bet Latvijā šis līmenis ir zems, pilsoņos ir zināma neapmierinātība, un vēl nāk klāt tehnoloģijas, kas ļauj caur sociāliem tīkliem savu viedokli paust sabiedriski nozīmīgā veidā. Es atkārtoju – ir iespēja paust publisku viedokli par sabiedrībā nozīmīgiem jautājumiem publiski nozīmīgā veidā.

Mums vienmēr ir bijuši uzskati par visu ko, arī pirms 25 gadiem, bet tad mēs to izteicām saviem draugiem, paziņām, un šāda veida novērtējumam (mēs to paši apzinājāmies) varēja nebūt liela nozīme valsts lēmumu pieņemšanā. Šodien līdz ar sociālajiem tīkliem – tīkšķiem un netīkšķiem – ir iespējams šo savu tikpat virspusējo viedokli paust sabiedriski nozīmīgā veidā. Tieši šī ir tā atšķirība, un tas ietekmē lēmumu pieņemējus. Protams, lēmumu kvalitāte samazinās. Populisms kā viens demokrātijas izpausmes veids, no vienas puses, ļauj cilvēkam ātri ietekmēt lēmumus, savukārt, no otras puses, ietekmes kvalitāte mazinās.

Ja valsts lēmumi kļūst objektīvi sliktāki, tad mēs to arī jūtam. Tas apstiprina šo neuzticības spirāli. Tātad populisms faktiski ievēd neuzticības spirālē, kas ir saistīta arī ar lēmumu kvalitāti, savukārt, tas var tikt uzskatīts par plusu, jo palielinās pilsoņu ietekme. Jautājums par ietekmes kvalitāti, protams, paliek spēkā.

Jautājums – vai mēs vispār varam runāt par kvalitāti demokrātijā? Vienkāršais priekšstats varētu būt tāds – viss, ko pilsoņi grib, ir labi. Līdz ar to, mēs nevaram teikt, ka viņi grib kaut ko sliktu. Tur nav dimensiju – labs vai slikts, kvalitatīvs vai nekvalitatīvs, ir tikai tas, ko pilsoņi grib. Šeit mēs redzam to, ka pilsoņu griba ir jādala – ir aktuālā griba un ilgstošā griba jeb vērtības.

Aktuālā griba tiešām mainās no dienas uz dienu – mēs diskutējam ar draugiem un paziņām, no rīta pieceļamies ar vienu viedokli, bet tad mums ēdnīcā pie kafijas ir interesanta saruna, un mēs mainām viedokli. Savukārt vērtības un ilgtermiņa vērtības nemainās tik ātri. Šo ilgtermiņa vērtību sasniegšana ir mērķa, kādā mēs varam vērtēt, vai kāds valsts lēmums, kāda pilsoņu griba ir kvalitatīva vai nav. Tikai šī vērtību mērķa dod mums iespēju mērīt demokrātijas kvalitāti.

Šāda vērtību sistēma katrā demokrātijā ir, tāds vērtību kopums ir katram pilsonim, un tas kopā veido sabiedrības vērtību sistēmu, pēc kuras mēs varam vērtēt lēmumu kvalitāti. Līdz ar to, no demokrātijas teorijas viedokļa, attīstīta demokrātija nav cilvēku aktuālās politiskās gribas izpausme valsts darbībā, bet tā ir samērojama ar vērtībām, kas ir attiecīgās sabiedrības pamatā.

Kolēgi!

Es gribēju teikt, ka šīs problēmas tiek diskutētas visā demokrātiskajā pasaulē. Ne vienmēr tik teorētiskā kontekstā. Latvijā šīs problēmas ir tādas pašas, bet varbūt asākas. Ja mēs skatāmies uz neuzticību valstī, valsts ietekmējamību no populistiskiem uzstādījumiem, kas diezgan ātri “uzšvirkst”, tad atkal “aizšvirkst”, bet ietekme ir palikusi, tad Latvijā tas tiešām ir jūtams vairāk nekā dažās citās valstīs. Latvija ir daudz ātrāk uz cilvēku noskaņām reaģējoša valsts nekā liela daļa citu valstu. Ja mēs gribam sasniegt savus ilgtermiņa mērķus, ilgtermiņa vērtības, tad tā varētu būt zināma problēma salīdzinājumā ar valstīm, kas nav tik “jūtīgas” attiecībā uz strāvājumiem sabiedrībā.

Kā to var risināt? Es domāju, ka visā attīstītā pasaulē norit sociālo grupu rakstura maiņa, kas ir saistīta ar straujo tehnoloģiju un modernizācijas attīstību visā pasaulē. Ja mēs klasiski varam runāt pilsoniskā kapitālistiskā sabiedrībā par trijiem iedzīvotāju slāņiem (marksisti to sauc par slāņiem) – augšējā šķira, vidusšķira, zemākā šķira (ja mēs paturam šo iedalījumu), tad mēs redzam, ka ir stipri mainījies šo sabiedrības slāņu politiskais raksturs. Augšējais slānis ir tas, kas dzīvo no sava īpašuma. Šis slānis ir palicis tāds pats, kā bija. Vidusslānis ir sadalījies divās daļās – modernais vidusslānis un klasiskais vidusslānis, bet tā saucamais apakšējais slānis ir mainījis savu raksturu, un tie, kuri vēl ir dzīvojuši Padomju Savienībā, zina par “strādnieku šķiru”.

Strādnieku slānim bija savs politiskais uzstādījums, un šis politiskais uzstādījums bija saistīts ar pašcieņu, ar cīņu par savām tiesībām, ar emancipāciju. Tas bija varbūt marksistiskais uzstādījums, bet arī vispār rietumu pasaules uzstādījums – šim slānim, kas bija diskriminēts un kam bija mazāk formālu tiesību nekā vidusslānim un augšējam slānim, emancipēties. Apakšējais slānis arī veidoja savu ētiku, savu dzīves stilu. Ja mēs apskatāmies kaut vai 1920. un 1930. gadu latviešu literatūru, tad mēs varam redzēt šo strādniecības un varbūt arī zemniecības dzīves stilu.

Šodien situācija Latvijā un citās valstīs ir mainījusies, un, ja mēs paskatāmies, kur Rietumeiropā ir šī klasiskā strādniecība ar savu dzīves stilu, tad mēs redzam, ka tā lielā mērā ir izzudusi. Tāpēc arī mēs varam redzēt, ka sociāldemokrātiskās partijas rietumu valstīs zaudē savu klasisko vēlētāju, kas ir zināma sociāldemokrātijas krīze. Un šī bijusī strādniecība ir vai nu uzsūkusies vidusslānī, vai ir radies jauns apakšējais slānis, ko angļu sociologi dēvē par “left behinds” (no angļu val. – atstumtie). Tas ir kaut kas cits nekā strādnieki.

“Atstumtie” ir šis, kā saka, “dusmīgais” slānis, kas nav ticis līdz attīstībai, viņiem nav īsti perspektīvas. Strādniecībai ir iespējas “pacelties”, piemēram, ar izglītību, bet šis jaunais slānis ir tagad vislabāk Francijā aprakstīts – tās ir “dzeltenās vestes”. Šis “dzeltenās vestes” ir jaunā, “atstumto” slāņa politiskās izpausmes, kas ir vērstas nevis uz to, lai iegūtu vairāk tiesības un ienāktu politikā ar saviem uzstādījumiem, bet vairāk destruktīvi nostājas pret attiecīgo sistēmu. Tas ir jauns, interesants fenomens demokrātijas attīstībā. Kā šajā situācijā rīkoties? Klasiskā emancipācija – iegūt vairāk tiesību – vairs nedarbojas, jo šīs tiesības jau lielā mērā ir, bet spējas šīs tiesības absorbēt – nav.

Es domāju, ka Latvijā šis neapmierinātais slānis nav politiski manifestējies kā “dzeltenās vestes”, bet tas ir brīdinājums gan mums, gan visur citur. Ja mēs paskatāmies ziņu portālu komentāros, tur ir šī politiskā manifestācija, bet aiz šiem komentāriem ir cilvēki, kuri veido ievērojamu Latvijas sabiedrības daļu.

Es diskusijā labprāt dzirdētu priekšlikumus, ja jūs piekrītat šai analīzei, ka demokrātijai ir jauni apdraudējumi, kā ar to apieties valstij, visai sabiedrībai, indivīdam, lai mēs šiem apdraudējumiem varētu stāties pretī. Jo ir tikai viens jautājums, kāpēc mums tas jādara – kas var būt labāks par demokrātiju?

Paldies, kolēģi!

Saistītas tēmas

[Egils Levits](#)

<https://www.president.lv/lv/jaunums/valsts-prezidenta-egila-levita-lekcija-demokratijas-attistiba-latvija-rigas-stradina-universitate>